

Krystyna Długosz-Kurczabowa
Uniwersytet Warszawski

Rozważania o DIALOGU

I. Wstęp

Przedmiotem artykułu jest DIALOG. Jest to wyraz wieloznaczny, opisujący złożoną rzeczywistość pozajęzykową i w związku z tym może być rozpatrywany w różnych aspektach.

Prowadzone tu rozważania o DIALOGU są ściśle związane z zainicjowanym przez profesor Barbarę Falińską projektem badawczym „Dialog pokoleń”¹. Jest to przedsięwzięcie o charakterze naukowo-edukacyjno-społecznym. Zasadza się na czterech filarach: konferencjach, publikacjach, warsztatach oraz na utrwalaniu i gromadzeniu ginących słów języka polskiego. Spoiwem tych różnorodnych elementów jest stymulowanie aktywności, pobudzanie do celowych zachowań w obrębie rodziny (np. rozmowy międzypokoleniowe), instytucji edukacyjnych, szkół (np. badania kwestionariuszowe), instytucji społecznych, samorządów (np. współorganizowanie warsztatów, konferencji).

II. Etymologia wyrazu *dialog*

Dialog jest wyrazem zapożyczonym za pośrednictwem łac. *dialogus* z grec. *diálogos*², przy czym ten leksem grecki składa się z cząstki *dija-* ‘po, przez, za pomocą’

¹ Na pierwszej konferencji tego cyklu przedmiotem analizy było POKOLENIE, zob. *Wokół pojęcia ‘pokolenie’, [w:] Dialog pokoleń w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury, Z prac Towarzystwa Kultury Języka, Warszawa 2015, s. 33-39.*

² Zob. np. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1989; A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I, A-K, WN, Warszawa 2000; K. Długosz-Kurczabowa, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, PWN, Warszawa 2008. Taką też etymologię podają zgodnie słowniki języka polskiego. Inaczej jedynie *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003 – podaje języki francuski i łacinę jako źródłosłów wyrazu.

i *logos* ‘mowa, słowo, wypowiedź, myśl, rozum’. Kalką greckiego złożenia *dija + logos* jest polskie złożenie *po + rozum* → *po rozumie* → *porozumienie*³.

Łaciński wyraz *dialogus* był używany w następujących znaczeniach: 1) ‘dyskusja (zwłaszcza na tematy filozoficzne), rozmowa, wymiana zdań’; 2) ‘dialog (jako gatunek literacki)’; 3) ‘rozważanie, dociekanie, badanie’⁴.

Asymilacja wyrazu łac. *dialogus* do języka polskiego polegała na odcięciu charakterystycznej dla tego języka cząsteczki *-us* i dostosowaniu w ten sposób zapożyczenia do rodzimego systemu morfologicznego: *dialog* to rzeczownik męski, twar-dotematowy, nieżywotny, znaczeniowo nawiązujący do źródła zapożyczenia.

III. *Dialog* w słownikach języka polskiego

Pierwsze zapisy pochodzą z XVI w. – Słownik XVI w.⁵ notuje *dyjalog* 98 razy: w zn. ‘utwór literacki w formie rozmowy’ 97 razy i jeden raz ‘rozmowa’ w cyt. z Calep. „Rozmowa, dialog między dwiema albo trzema.” Synonimami *dialogu* są: *rozmowa, rozprawa*. Potwierdza to również – *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*⁶: *dyjalog* ‘gatunek pism filozoficznych, teologicznych, etycznych itp., mających formy rozmowy [...]’. Natomiast – *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, przedstawiający materiał z XVII w., rejestruje *dyjalog* tylko w znaczeniu ‘rozmowa’, por. „Naśmiawszy się tedy z owego Dyalogu nacieszywszy wypili beczkę piwa gospodarzowi y drugą y poiechali.”⁷ – *Słownik języka Adama Mickiewicza*⁸ podaje dwie formy zapisu *Dialog* a. *Dyjalog* oraz dwa znaczenia: 1. ‘gatunek literacki’ i 2. ‘tekst ukształtowany w formie rozmowy’.

M. S. B. Linde⁹ definiuje *dyalog* następująco: ‘rozmowa dwóch lub więcej osób między sobą’; zamieszczone cytaty i objaśnienia odnoszą się do tekstów literackich i sztuk scenicznych, por.: „Dyalog... Polska literatura ma rozmowy Górnickiego o elekcji i wolności, Artaxerxa z Ewandrem Lubomirskiego. [...]”

³ H. Kiereś, *Encyklopedia „białych plam”*, t. V, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne „Polwen”, Radom 2001, s. 49-50.

⁴ *Słownik łacińsko-polski* pod red. Mariana Plezi, t. II, D-H, PWN, Warszawa 1998, s. 139.

⁵ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Mayenowa, t. I i n., Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966.

⁶ *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, t. I, A-H, Kraków 1994.

⁷ *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, t. I, A-N, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.

⁸ *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. II, D-G, red. K. Górski, S. Hrabec, Ossolineum, Wrocław 1962–1983.

⁹ M.S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I-V, Warszawa 1807-1814, wyd. 2. Lwów 1854-1860 i oparte na nim wydanie fototypicznej, Warszawa 1951 (skrót: L).

Dyalogi szkolne niegdyś coś na kształt sztuk teatralnych, udawania przez żaków różnych dziejów, na wzór, ale nie podług prawideł teatru¹⁰.

Pochodzący z 2. połowy XIX wieku tzw. *słownik wileński*¹¹ wyodrębnia cztery znaczenia omawianego hasła, por. „Djalog: 1. ‘rozmowa dwóch lub więcej osób między sobą’; 2. muz. ‘kompozycja na kilka głosów na przemian odpowiadających sobie’; 3. teatr. ‘rozmowa na scenie’; 4. ‘widowisko sceniczne, przedstawione w wiekach średnich’¹².

Zwraca uwagę fakt, że zarówno w definicji u L, jak i w SWil pojawia się informacja, że *dialog* to rozmowa dwóch (lub więcej) osób. Sądzę, że świadczy to już o reinterpretacji struktury słowotwórczo-semantycznej greckiego pierwowzoru *dija-log* (= przez słowo) na *di-log* (= dwa słowa). Antonimem *dialogu* staje się *mono-log* (*monos* ‘jedyny’).

Pierwszy dwudziestowieczny słownik języka polskiego, tzw. *słownik warszawski*¹³ w definiowaniu pierwszego podstawowego znaczenia odwołuje się do wcześniejszego, synonimicznego sposobu objaśniania wyrazu: „1. ‘rozmowa, pogadanka, gawęda, dyskurs’: Djalog ożywiony; 2. ‘rozmowa na scenie’: Dwie zasadnicze części utworu dramatycznego są djalog i akcja; 3. ‘widowisko teatralne w wiekach średnich’: szkolne dialogi; 4. ‘dzieło w formie rozmowy’: Djalogi Platona; 5. muz. ‘kompozycja na kilka głosów na przemian odpowiadających sobie’¹⁴

Kolejne opracowania leksykograficzne zawierają już w definicjach *dialogu* dopowiedzenia o dwu (lub więcej) osobach. Por.:

- *Słownik języka polskiego* T. Lehra-Spławińskiego: „**dialog**... 1. ‘rozmowa dwu lub więcej osób między sobą, zwłaszcza w dramacie (przeciwieństwo monologu) [...]’¹⁵;
- *Podręczny słownik języka polskiego* M. Arcta: „**dialog** gr., rozmowa dwóch a. kilku osób; dialog teatralny = rozmowa na scenie; widowisko sceniczne w wiekach średnich.”¹⁶

¹⁰ Ibidem, t. I, A-F.

¹¹ A. Zdanowicz, M. Bohusz-Szyszko, J. Filipowicz, F. Czepeliński, W. Korotyński, B. Trenowski, *Słownik języka polskiego*, t. 1-2, wyd. przez M. Orgelbrande, Wilno 1968 (skrót: SWil).

¹² Ibidem.: t. I, A-O.

¹³ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927, wyd. 2. fototypiczne, Warszawa 1952-1953 (skrót: SW).

¹⁴ Ibidem, t. I, A-G.

¹⁵ T. Lehr-Spławiński, *Słownik języka polskiego*, wyd. nakładem Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa 1938-39, t. I, A-K.

¹⁶ *Podręczny słownik języka polskiego*. Przedruk fotooffsetowy na podstawie wydania M. Arcta z 1939 r., Wiedza Powszechna, Warszawa 1957.

- *Słownik wyrazów obcych PIW*: „**dialóg** (od łac. *dialogus*, grec. *diálogos*), 1. ‘rozmowa między dwiema lub kilku osobami, zasadnicza forma utworu dramatycznego [...]’¹⁷
- *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewskiego¹⁸: „**dialóg**... 1. ‘rozmowa, zwłaszcza dwóch osób’ [...]’¹⁹
- *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak²⁰: „**dialóg**... 1. ‘rozmowa zwłaszcza dwóch osób’: Prowadzić, toczyć ożywiony dialog [...]’²¹
- *Słownik wyrazów obcych PWN*, red. J. Tokarski²²: „**dialóg** <gr. *dialogos*> 1. rozmowa dwu osób. 2. rozmowa dwu lub więcej osób w utworze literackim; utwór literacki w formie rozmowy. 3. rodzaj widowiska teatralnego w średniowiecznej Polsce.”
- *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, W. Kopalińskiego: „**dialóg**, rozmowa zwłaszcza dwu osób w utworze lit.; utwór lit. albo filoz. w formie rozmowy (por. monolog).”²³
- *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa²⁴: „**dialóg**... 1. ‘rozmowa **co najmniej dwóch osób** [podkreślenie K.D.-K.] na określony temat; również forma wypowiedzi literackiej [...]’²⁵ Pozostałe dwa znaczenia mają charakter terminów literaturoznawczych. O zakresie tematycznym *dialogu* pośrednio informują zgromadzone tu wyrazy bliskoznaczne: *rozmowa, konwersacja, dyskusja, dysputa, polemika, pogawędka, pogaduszka, pogwarka*. Antonimem jest tu *monolog*.
- Przegląd XX-wiecznych prac leksykograficznych zamyka *Słownik współczesnego języka polskiego* B. Dunaja²⁵. Definicja znaczenia podstawowego analizowanego wyrazu odbiega od dotychczasowych, por. „**Dialóg** 1. ‘rozmowa zmierzająca do uzgodnienia stanowisk, poglądów, opinii, toczona przez przywódców różnych grup ludzi; rozmowa dwóch osób dotycząca rzeczy istotnych. [...]’²⁶ Na plan pierwszy bowiem wysuwa

¹⁷ *Słownik wyrazów obcych*, red. Z. Rysiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, wyd. I, Warszawa 1954, wyd. VII 1961 (skrót: SWOPIW).

¹⁸ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I-XI, Warszawa 1958-1969 (skrót: DorSJP).

¹⁹ Ibidem, t. II, D-G, Warszawa 1965.

²⁰ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I-III, Warszawa 1978-1981 (skrót: Szym SJP).

²¹ Ibidem, t. I, A-K, Warszawa 1978.

²² *Słownik wyrazów obcych PWN*, red. J. Tokarski, Warszawa 1980.

²³ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wyd. XVII rozszerzone, Warszawa 1989.

²⁴ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, Wydawnictwo „Kurpisz”, Poznań 1994-2005, t. 1-50 (skrót: PSJP).

²⁵ *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. I-II, Rider’s Digest, Warszawa 1998 (skrót: SWJP).

²⁶ Ibidem, t. I.

się tu nie liczba uczestników rozmowy, lecz jej cel oraz status uczestników (por. **rozmowa zmierzająca do uzgodnienia stanowisk... przez przywódców różnych grup ludzi**). Liczba uczestników dialogu (dwie osoby) staje się tu drugorzędną cechą definicyjną wyrazu.

Dotychczasowe słowniki XXI w. konsekwentnie zachowują oba te składniki definicyjne (choć zamieszczają je w różnej kolejności), por.:

- *Inny słownik języka polskiego PWN*, red. M. Bańko²⁷: „1. **dialog** to rozmowa między dwiema osobami zwłaszcza w książce, sztuce lub filmie [...]; 2. **dialogiem** nazywa się szereg działań i rozmów mających doprowadzić do porozumienia między dwiema stronami jakiegoś konfliktu lub sporu. Słowo książkowe [...].” A zatem: *dialog* to rozmowa dwu osób/stron, rozmowa ma służyć porozumieniu w sytuacji konfliktu lub sporu.
- *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych* A. Markowskiego i R. Pawelca²⁸: „DIALOG 1. ‘rozmowa, zwłaszcza dwóch osób w utworze literackim, filmie, dramacie itd.’ [...], *przen.* ‘w życiu politycznym i społecznym: rozmowy dwóch różniących się stron i różne formy kontaktu służące utrzymaniu dobrych stosunków i przyjaznemu rozwiązywaniu spornych problemów’ [...].” W tej definicji *dialogu* również pojawiają się 2 osoby/strony w określonej sytuacji – kontekst dotyczy literatury, sztuki oraz życia politycznego i społecznego. Świadczy to o wyraźnym nacechowaniu stylistycznym wyrazu.
- *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. M. Bańko²⁹: „**dialog** [...] 1. ‘rozmowa dwóch osób, zwłaszcza bohaterów powieści, sztuki lub filmu’, *filoz. filozofia dialogu* → *filozofia* w zn. 1. 2. ‘utwór literacki niesceniczny, napisany w formie rozmowy’, 3. ‘szereg dyskusji, negocjacji i innych działań mających doprowadzić do porozumienia między stronami konfliktu lub sporu.’” W tym kontekście *dialog* wiąże się ze światem literatury, a z drugiej strony staje się formą działań mających na celu porozumienie.
- *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz³⁰: „**dialog**... 1. *książk.* a) ‘rozmowa dwóch osób’: *Prowadzili ożywiony dialog na temat przyszłości polskiego teatru*; b) ‘różne działania (np. dyskusje, nego-

²⁷ *Inny słownik języka polskiego PWN*, red. M. Bańko, t. 1-2, Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa 2000 (skrót: ISJP).

²⁸ A. Markowski, R. Pawelec, *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych*, Wydawnictwo Wilga, Warszawa 2001 (skrót: WSWOiT).

²⁹ *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. M. Bańko, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005 (skrót: WSWO PWN).

³⁰ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, t. I, A-G (skrót: USJP).

cją) mające na celu osiągnięcie porozumienia, podejmowane przez osoby pełniące ważne funkcje społeczne: *Czyniono wszystko, by dialog rozbrojeniowy był możliwy. 2. lit. a) utwór literacki lub filozoficzny napisany w formie rozmowy niebędący dziełem scenicznym: dialogi platońskie; b) film., teatr. 'rozmowa toczona przez bohaterów powieści, filmu, sztuki teatralnej itp.'*"

IV. Wnioski wynikające z zestawienia definicji słownikowych słowa *dialog* są następujące:

1) zestawienie obejmuje materiał z 24 słowników zróżnicowanych co do objętości (jedno- i wielotomowe), czasu powstania (historyczne i współczesne), zakresu (całość polszczyzny, język autora, słownictwo zapożyczone), adresatów i przeznaczenia.

Fakt, że *dialog* występuje we wszystkich i tak bardzo zróżnicowanych leksykonach języka polskiego, pozwala zaliczyć ten leksem do słownictwa podstawowego, współnoodmianowego. Gwoli ścisłości należy dodać, że *dialogu* nie rejestruje *Słownik staropolski*³¹, co świadczy o tym, że leksem ten nie był jeszcze poświadczony w tekstach. Nie ma go także w słowniku E. Rykaczewskiego³², choć zamiesza on MONOLOG 'rozmowa z sobą samym'.

2) W podanych wyżej słownikach *dialog* jest opisywany jako wyraz wieloznaczny: a) należący do polszczyzny ogólnej (bez kwalifikatora) i b) jako termin – z kwalifikatorem: *lit., literaturozn., teatr., film., filoz., muz. itp.*³³ Przedmiotem moich rozważań jest DIALOG w znaczeniu podstawowym.

³¹ *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I-XI, A-Z, Wrocław 1953-1999.

³² E. Rykaczewski, *Słownik języka polskiego podług Lindego i innych nowszych źródeł wypracowany*, Berlin 1866.

³³ W opracowaniach encyklopedycznych występuje hasło DIALOGI, por. np. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, wyd. IV, przedruk fotooffsetowy wydania z 1900-1903, Wiedza Powszechna, Warszawa 1978, t. II, s. 4-5; A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, wydana nakładem Trzaski, Everta i Michalskiego, wyd. I. 1939, wyd. II. Warszawa 1990, t. I-II, por.: **Dialogi**, rozmowy, były ulubioną formą przede wszystkim w rozprawach politycznych a nawet historycznych, wzorem kroniki mistrza Wincentego. Dialogi polityczne towarzyszyły mianowicie interregnom, gdy chodziło o polecenie lub usunięcie kandydata; mistrzem propagandy okazał się Solikowski, gardlujący za Walezym. W literaturze politycznej znane są, obok dialogów treści aktualnej, liczne zasadnicze poświęcone sprawie rządu lub sejmu (dialog Łukasza Opalińskiego) czy ogółowi spraw, np. dialogi Orzechowskiego, rażące jednostronnością, albo nicujący rzeczy polskie dialog Łukasza Górnickiego." (t. I, s. 218). *Dialogi* miały często w tytule słowo *rozmowa*, por. np. *Rozmowa albo Djalog około Exequucyje Polskiej Korony Orzechowskiego; Rozmowa*

3) Słowniki dostarczają też interesujących danych na temat formacji pochodnych od *dialog*. Na tej podstawie można stwierdzić, że jest on umiarkowanie produktywną bazą derywacyjną.

Przegląd formacji:

antydialog ‘zart. dialog pozbawiony cech dialogu, przeciwieństwo dialogu’ DorSJP³⁴ oraz PSJP. Jest to wyraz rodzimy składający się z dwu wcześniejszych greckich zapożyczeń *anty* (← grec. *anti-* ‘przeciw’) i *dialog* (← grec. *diálogos*);

dialogiczny ‘dialogowy’ (SWil, SW, DorSJP, PSJP, WSWO PWN); jest to formacja odrzeczownikowa, utworzona formantem *-iczny*;

dialogowy ‘napisany w formie dialogu, zawierający dialogi, będący dialogiem’ (DorSJP, PSJP, Dunaj SJP, ISJP, WSWO PWN, WSWOiT) – przymiotnik derywowany produktywnym formantem *-owy*, synonimiczny do poświadczonego wcześniej *dialogiczny*;

dialogowość ‘występowanie w formie dialogu’ (DorSJP, PSJP³⁵, ISJP) regularny derywat odprzymiotnikowy z formantem *-ość*;

dialogować 1. ‘prowadzić dialog, rozmawiać’ oraz 2. ‘wprowadzić dialog do utworu literackiego, tekstu prasowego, filmu’ (SW, SWO PIW, DorSJP, PSJP, Dunaj, WSWOiT, WSWO PWN) – formacja czasownikowa z produktywnym formantem *-ować*;

dialogista ‘osoba pracująca nad dialogami do filmów’ (Dunaj) – neologizm utworzony formantem *-ista* od rzeczownika *dialog* w zn. filmowym, specjalistycznym. Natomiast **dialogista** ‘ten, co biegle rozprawia, dysputuje; osoba biegła w sztuce prowadzenia dialogu’ (SW, WSWO PWN) to zapewne wyraz zapożyczony z łac. *dialogista* ‘dyskutant, rozmówca’ (M. Plezia, *Słownik łacińsko-polski*, op. cit.).

Formacje sporadyczne to: **dialożek** ‘zdrobienie od *dialog*’ (SW), **dialogizacja** ‘wprowadzenie dialogu do utworu literackiego’ (PSJP) – derywat od *dialog*; oraz **udialogizować** ‘wprowadzić dialog do utworu literackiego’ (PSJP) – także derywat od *dialog*.

Pomijam tu (nierejestrowane w słownikach ogólnych) terminy filozoficzne **dialogizm** ‘nurt filozofii współczesnej, według której dialog jest źródłowym, autentycznym sposobem bytowania człowieka’; **dialogika**, czyli *filozofia dialogu*

pewnego ziemianina ze swoim sąsiadem o terażniejszych okolicznościach ks. Konarskiego, bądź też rozprawa, np. M. Reja: *Krótką rozprawą między trzema osobami Panem, Wójtem i Plebanem*.

³⁴ Znaczenie poświadczone cytatem z Przeglądu Kult. 5 z 1963 r.: „Mistrzynie antydialogu! Ktokolwiek będzie miał z nią do czynienia, niech pamięta o jednym: odpowiedź nic nie znaczący, pytanie – wszystko!”.

³⁵ Por. także znaczenie literaturoznawcze: „według Michała Bachtina: podstawowa forma funkcjonowania języka, który żyje w sferze dialogowego obcowania”.

(H. Buber, R. Rosencweig) / *filozofia spotkania* ‘kierunek we współczesnej filozofii inspirowany m.in. judaizmem, uznający za cel autentyczną, opartą na przeżyciu miłości komunikację z drugim człowiekiem, Bogiem czy światem, która jest możliwa jedynie dzięki potraktowaniu ich jako partnerów w dialogu, a nie jako przedmiotów spotkania’ (zob. H. Kiereś, op. cit, WSWO PWN) oraz **dialogomania i dialogolatria**, czyli ‘swoista religia dialogu’ (*Korpus Języka Polskiego*).

4) Kilka słowników zawiera też cenne informacje dotyczące wyrazów bliskoznacznych / synonimów (a niekiedy także antonimów). W układzie chronologicznym przedstawiają się następująco:

Sł XVI w. – *rozmowa, rozprawa*;

SW – *rozmowa, pogadanka, gawęda, dyskurs*;

Zawil.³⁶ – *rozmowa, rozprawa, omówienie, wiadomość*;

Skorup.³⁷ – *rozmowa, konwersacja, pogawędka, gawęda, pogwarka, rozmówka*;

PSJP – *rozmowa, konwersacja, dyskusja, dysputa, polemika, pogawędka, pogaduszka, pogwarka*.

Z tego krótkiego przeglądu wynika, że powszechnie podawanym synonimem DIALOGU jest *rozmowa*. Moim zdaniem między tymi nazwami nie ma relacji równorzędności zakresów znaczeniowych, jest natomiast relacja hiperonimii, czyli nadrzędności, tzn. zakres znaczeniowy wyrazu *rozmowa* jest szerszy od zakresu znaczeniowego wyrazu *dialog*, inaczej mówiąc: każdy dialog jest rozmową, ale nie każda rozmowa jest dialogiem. Tym bardziej ani jednoznacznie ani bliskoznacznie nie są wyrazy *dialog* oraz *gawęda, pogawędka, pogaduszka, pogwarka, pogadanka, rozprawa* ani także *dyskurs, konwersacja, dyskusja, dysputa, polemika*.

V. Ewolucja znaczenia leksemu DIALOG

1. Reinterpretacja struktury słowotwórczej

Znaczenie zapożyczonego wyrazu *dialog* ulegało w rozwoju historycznym języka polskiego istotnej modyfikacji. Greckie wyrażenie³⁸ *dija-* (← *dia-* ‘po, przez’ + *logos*

³⁶ Zawil. = R. Zawiliński, *Dobór wyrazów. Słownik wyrazów bliskoznacznych i jednoznacznych do praktycznego użytku*, Warszawa 1985, wyd. II fotooffsetowe, wyd. I. Kraków 1926.

³⁷ Skorup. = S. Skorupka, *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, WP, Warszawa 1971.

³⁸ Na greckie pochodzenie DIALOGU wskazują wszystkie cytowane tu słowniki z wyłączeniem USJP, który podaje fr. *dialogue* i łac. *dialogus* jako źródło zapożyczenia. Pośrednictwo fr. wskazuje też WSWO PWN.

‘słowo, rozum; rozumienie, rozumowanie’ (por. *logika*) znaczy ‘porozumienie, porozumiewanie się’. W polszczyźnie dokonał się proces reinterpretacji wyrazu na *di-a-log* ‘dwa słowa → ‘wypowiedzi dwu osób, stron, stronnictw’ → ‘rozmowa dwu osób’. Sądzę, że to przesunięcie nastąpiło pod wpływem i na wzór istniejących już w polszczyźnie, przejrzystych słowotwórczo struktur zawierających w pierwszym członie liczebnik, np. *mono-log* ‘jedno słowo’ → ‘wypowiedź jednej osoby’ oraz *deka-log* ‘dziesięć słów’ → ‘zbiór fundamentalnych zasad’ (zwanych *dyrektywami*, por. SzymSJP) bez względu na ich liczbę. Ten model słowotwórczy pozostaje otwarty i jest uzupełniany nowymi strukturami. Należą tu: poli-log (poli- ‘wiele, dużo’ z grec. *polýs* ‘liczny’), czyli ‘rozmowa wielu osób’³⁹ oraz *tria-log*, czyli ‘rozmowy trójstronne’ (por. grec. tri- ‘trój-’)⁴⁰.

2. Terminologizacja

Dialog jest wyrazem wieloznacznym: funkcjonuje jako element polszczyzny ogólnej, por. np. definicję w SWJP B. Dunaja: ‘rozmowa zmierzająca do uzgodnienia stanowisk, poglądów, opinii, toczona przez przywódców różnych grup ludzi; rozmowa dwóch osób dotycząca rzeczy istotnych [...]’, oraz jako termin literaturoznawczy: ‘utwór literacki lub filozoficzny w formie rozmowy, nie będący dziełem scenicznym’ i ‘rozmowa toczona między postaciami filmu, powieści, dramatu lub innego utworu’. Z okazjonalnie przeprowadzonej ankiety wśród młodych ludzi dowiedziałam się, że postrzegają oni dialog w znaczeniu podstawowym, ogólnym przez pryzmat szkolnej edukacji literackiej, por. wypowiedź licealisty: „w tekście literackim wszystko, co jest między myślnikami, jest dialogiem”. A jeżeli tak, to w partiach dialogowych rozmowa między postaciami literackimi może przybierać formę pogwarki, pogaduszki, pogawędki, gawędy, rozmówki, ale także dyskusji, dysputy, konwersacji...

W tej sytuacji dochodzi do zacierania różnic między nacechowanym stylistycznie *dialogiem* polszczyzny ogólnej (por. *Korpus Języka Polskiego*) a *dialogiem* – terminem literackim, filmowym. Każda *rozmowa* – bez względu na

³⁹ K. Długosz-Kurczabowa, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa 2008.

⁴⁰ Por. wypowiedź ks. prof. Chrostowskiego o kolokwium „Współuczestnictwo w błogosławieństwach Abrahama w Ziemi Świętej dzisiaj”, które się odbyło w 1993 r. w Hajfie: „Była to jedna z pierwszych inicjatyw w Izraelu, której celem było zapoczątkowanie trialogu wyznawców jedyne Boga: Żydów, chrześcijan i muzułmanów”, [w:] *Kościół, Żydzi, Polska. Z księdzem profesorem Waldemarem Chrostowskim rozmawiają: Grzegorz Górny i Rafał Tichy*, Fronda, Warszawa 2009, s. 368-9.

przedmiot, cel, uczestników, a zatem także *gawęda*, *pogwarka*, *pogawędka* czy *dyskusja*, *dysputa*, *konwersacja*... – staje się *dialogiem*.

VI. Aksjologiczny wymiar dialogu

Dotychczas analizowałam *dialog* pod względem pochodzenia, znaczenia, struktury morfologicznej oraz pod względem historycznoleksykalnym. Celowe wydaje mi się zasygnalizowanie kolejnego aspektu badawczego: charakterystyka **desygnatu** nazwy *dialog*, ogólne określenie jego natury. Dialog to interakcja werbalna, to taka forma komunikacji słownej, która – zgodnie ze znaczeniem etymologicznym – służy porozumieniu.⁴¹

Dialog jest wartością. Ma zatem wymiar aksjologiczny. Polega na dobrowolnej wymianie myśli, poglądów, sądów, stanowisk dotyczących spraw ważnych życiowo, społecznie i poznawczo. A zatem charakteryzuje się racjonalnością, określonym celem, ciężarem gatunkowym podejmowanych problemów.⁴²

Celem dialogu może być:

- wzajemne poinformowanie się o zajmowanych stanowiskach i ich uzasadnieniu oraz o przyczynach różnic;
- poszukiwanie/wypracowywanie *modus vivendi*, czyli zasad współżycia z zachowaniem i poszanowaniem odrębności;
- dociekanie prawdy i służenie dobru wspólnemu. Oznacza to, że dialog nie jest czczą gadaniną, a jego celem – błahostki.

Warunki dialogu są następujące:

- dobra wola jego uczestników (szczerłość, życzliwość, cierpliwość);
- podmiotowe (a nie przedmiotowe) traktowanie uczestników;
- znajomość przedmiotu dialogu, określony jasno temat;
- prawdziwość sądów, opinii, ich istotność;
- sądy logiczne, spójne, poważne, niesprzeczne wewnątrznie;
- odpowiedni sposób prowadzenia rozmowy, stosowny styl, wystarczająco długi czas;
- sprzyjająca atmosfera, odpowiednie warunki.

Uczestnikami dialogu są:

- osoby o równorzędnym statusie

⁴¹ Inne interakcje werbalne mogą być oparte na konflikcie (kłótnia), nakłanianiu (negocjacje), współpracy (dyskusja).

⁴² Przeciwnieństwem tak rozumianego dialogu są rozmowy potoczne: spontaniczne, nieoficjalne, efemeryczne, błahe.

- osoby ważne, godne zaufania, przywódcy stronnictw, partii.⁴³
- Dialog jest fundamentem życia społecznego w świecie cywilizacji łańciskiej.

VII. Zakończenie

Zgodnie z zamieszczoną we wstępie tego artykułu informacją, przedstawione w nim rozważania o DIALOGU (tzn. samej nazwie oraz jej desygnacji) wiążą się bezpośrednio z tytułem projektu badawczego DIALOG POKOLEŃ. Obejmuje on jakościowo różne składniki: prace związane z utrwaleniem ginącej polszczyzny, warsztaty szkoleniowe, konferencje, publikacje⁴⁴. Publikacje książkowe to przede wszystkim wywiady (ale nie: dialogi) przedstawicieli różnych pokoleń, głównie wnuków – dziadków. Zamieszczone w nich materiały dostarczają danych nie tylko o języku, lecz także o wielu danych pozajęzykowych: o wydarzeniach historycznych, politycznych, społecznych, ustrojowych, o tradycji, obyczaju, normach etycznych i estetycznych, o literaturze ludowej, o kościele etc., etc.

DIALOG POKOLEŃ to działania społeczne różnej natury, m.in. popularyzacja wiedzy, współpraca między urzędami, instytucjami kulturalnymi, samorządowymi, szkołami, przedstawicielami społeczności lokalnych. To również utrzymywanie pozytywnych relacji międzypokoleniowych (przedstawiciel

⁴³ Narodowy Korpus Języka Polskiego podaje: w internecie jest ok. 148000000 wyników (poświadczeń) słowa *dialog*. Najczęściej powtarzające się frazy: *dialog władzy ze społeczeństwem; dialog Kościoła ze współczesnością; dialog filmowców z widzami; dialog partii z narodem; dialog chrześcijaństwa z religiami Wschodu; dialog społeczny; dialog polityczny; dialog kulturowy; dialog z Bogiem*. Niektóre z tych poświadczeń mają walor sentencji, zasad, np.: *Dialog nie może omijać spraw doraźnych i kontrowersyjnych; Dialog powinien być prowadzony w cieniu Prawdy i ku niej zmierzać; Do jedności należy dążyć poprzez dialog; Dla papieża dialog jest podstawową drogą budowania pokoju; Dialog jest instrumentalizowany dla doraźnych celów politycznych*. Negatywne przykłady prowadzenia dialogu podaje ks. prof. W. Chrostowski w cytowanej już książce *Kościół, Żydzi, Polska...*, op. cit, s. 408: „[...] w telefonicznej rozmowie Stanisław Krajewski poinformował mnie o spotkaniu, pod moją nieobecność, Polskiej Rady Chrześcijan i Żydów, i powiedział, że »musimy mówić jednym głosem«. Odpowiedziałem: »Dobrze, ale dlaczego to ma być twój głos?«” W rezultacie takiej postawy ks. W. Chrostowski przestał być współprzewodniczącym Rady. W tejże książce opisuje też zjawisko tzw. „darwinizacji dialogu”: inni, sprytniejsi od nich i patrzący bardziej dalekosiędnie, zmierzali ku „darwinizacji dialogu”, to znaczy szansę na uczestnictwo i przetrwanie w nim otrzymali jednostki najlepiej przystosowane, natomiast pozostali, zwłaszcza mający inne poglądy, powinni „wypaść z gry i zamilknąć” (op. cit., s. 416).

⁴⁴ Dotychczas ukazały się następujące prace: *Dialog pokoleń. Warszawa i Mazury. Powiat Olecko*, red. B. Falińska, Olecko 2013; *Dialog pokoleń. Suwalszczyzna – powiat Suwałki, cz. I.*, red. B. Falińska, Warszawa 2014; *Dialog pokoleń. Suwalszczyzna – powiat Suwałki, cz. II*, red. B. Falińska, Warszawa 2015; *Dialog pokoleń w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*, red. E. Wierzbicka-Piotrowska, Warszawa 2015.

starszego pokolenia jest mądrzejszy, wie więcej, a zatem jest kimś ważnym, a przedstawiciel młodszego pokolenia spełnia misję spisywacza, kronikarza zasłyszanej minihistorii, a stawiając pytania, w dużym stopniu je modeluje).

DIALOG POKOLEŃ to również konferencje naukowe z referatami, dyskusjami, polemikami, to warsztaty przeznaczone głównie dla uczniów – eksploratorów badań dialektologicznych z wykładami, ćwiczeniami, zajęciami praktycznymi. Z tego pobieżnego przeglądu form pracy wynika, że DIALOG POKOLEŃ wykorzystuje różne środki komunikacji werbalnej, m.in.: rozmowy, wywiady, dyskusje, polemiki, pogadanki, pogaduszki, polecenia, możliwe są spory, negocjacje, a nawet kłótnie.

W DIALOGU POKOLEŃ nie ma zatem miejsca na dialog w znaczeniu opisanym w zasadniczej części tego artykułu. Paradoks tego stwierdzenia jest tylko pozorny. DIALOG POKOLEŃ to nazwa własna, *nomen proprium*. Podstawową funkcją takiej jednostki języka jest wskazywanie, signifikowanie, oznaczanie, całościowe odnoszenie nazwy do nazywanej przez nią rzeczywistości, np. w konferencji pt. „Dialog pokoleń” może w ogóle nie być dialogu i mogą występować przedstawiciele jednego tylko pokolenia (a nie: wielu). Natomiast *dialog* jako rzeczownik pospolity, *nomen appellativum* znaczy, ma określoną treść: jest to rozmowa⁴⁵ mająca określoną formę, cel, uczestników...

Rekapitułując powyższe rozważania, należy stwierdzić: DIALOG POKOLEŃ to nazwa własna dużego przedsięwzięcia naukowo-społecznego. Słowo DIALOG występuje tu w funkcji *n. proprium*. Nie jest ono tożsame z *dialog* – rzeczownikiem pospolitym, *n. appellativum*.

Bibliografia:

- Arct M., 1957, *Podręczny słownik języka polskiego*. Przedruk fotooffsetowy na podstawie wydania z 1939 r., Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Bańko M. (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego PWN*, t. 1-2, Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańko M. (red.), 2005, *Wielki słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I, A-K, WN, Warszawa.
- Brückner A., 1990, *Encyklopedia staropolska*, wydana nakładem Trzaski, Everta i Michalskiego, wyd. I. 1939, wyd. II. Warszawa.
- Chrostowski W., ks., 2009, *Kościół, Żydzi, Polska. Z księdzem profesorem Waldemarem Chrostowskim rozmawiają: Grzegorz Górny i Rafał Tichy*, Fronda, Warszawa.

⁴⁵ Bogaty materiał na temat rozmowy zob. Internetowa Konferencja Naukowa „Porozmawiajmy o rozmowie” Uniwersytet Śląski, Katowice, kwiecień – maj 2001.

- Długosz-Kurczabowa K., 2008, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa.
- Doroszewski W. (red.), 1958-1969, *Słownik języka polskiego*, t. I-XI, PAN, WP, PWN, Warszawa.
- Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dunaj B. (red.), 1998, *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. I-II, Rider's Digest, Warszawa.
- Falińska B. (red.), 2013, *Dialog pokoleń. Warszawa i Mazury. Powiat Olecko, Olecko*.
- Falińska B. (red.), 2014, *Dialog pokoleń. Suwalszczyzna – powiat Suwałki, cz. I*, Warszawa.
- Falińska B. (red.), 2015, *Dialog pokoleń. Suwalszczyzna – powiat Suwałki, cz. II*, Warszawa.
- Gloger Z., 1978, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, wyd. IV, przedruk fotooffsetowy wydania z 1900-1903, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Górski K., Hrabec S. (red.), 1962-1983, *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 1-11, Ossolineum, Wrocław.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (red.), 1952-1953, *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927, wyd. 2. fototypiczne, Warszawa.
- Kiereś H., 2001, *Encyklopedia „białych plam”*, t. I-XX, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne „Polwen”, Radom.
- Koneczna H., Doroszewski W. (red.), 1965-1973, *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, t. 1-2, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kopaliński W., 1989, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wyd. XVII rozszerzone, Warszawa.
- Kućała M. (red.), 1994-2012, *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, t. I-V, A-Ż, wraz z indeksem a tergo, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Lehr-Spławiński T., 1938-1939, *Słownik języka polskiego*, wyd. nakładem Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa.
- Linde M.S.B., 1951, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Warszawa 1807-1814, wyd. 2. Lwów 1854-1860 i oparte na nim wydanie fototypicznej, Warszawa.
- Markowski A., Pawelec R., 2001, *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych*, Wydawnictwo Wilga, Warszawa.
- Mayenowa M. R., Peplowski R. (t. 1-34), Mrowcewicz R. K., Potoniec P. (od t. 35n.) (red.), 1966-1994, 1995-, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Ossolineum, Wrocław 1966-1994, IBL PAN, Warszawa 1995-n.
- Plezia M. (red.), 1998, *Słownik łacińsko-polski*, PWN, Warszawa.
- Rykaczewski E., 1866, *Słownik języka polskiego podług Lindego i innych nowszych źródeł wypracowany*, Berlin.
- Rysiewicz Z. (red), 1961, *Słownik wyrazów obcych*, Państwowy Instytut Wydawniczy, wyd. I, 1954, wyd. VII 1961 Warszawa.
- Skorupka S., 1971, *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, WP, Warszawa.
- Szymczak M. (red.), 1978-1981, *Słownik języka polskiego*, t. I-III, PWN, Warszawa.
- Tokarski J. (red.), 1980, *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa.
- Urbańczyk S. (red.), 1953-1999, *Słownik staropolski*, t. I-XI, A-Z, Wrocław.

- Wierzbicka-Piotrowska E. (red.), 2015, *Dialog pokoleń w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*, Warszawa.
- Zawiliński R., 1985, *Dobór wyrazów. Słownik wyrazów bliskoznacznych i jednoznacznych do praktycznego użytku*, wyd. I. Kraków 1936, wyd. II fotooffsetowe, Warszawa.
- Zdanowicz A., Bohusz-Szysko M., Filipowicz J., Czepieliński F., Korotyński W., Trentowski B., 1968, *Słownik języka polskiego*, t. 1-2, wyd. przez M. Orgelbrande, Wilno.
- Zgółkowa H. (red.), 1994-2005, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1-50, Wydawnictwo „Kurpisz”, Poznań.

Discussing DIALOGUE

Summary

The notion of DIALOGUE, borrowed from Greek, has a longstanding presence in the history of the Polish language. One path of its assimilation into Polish was its morphological reinterpretation and the related semantic modification – cf. *dia* (through) + *logos* (the word, reason, understanding), and so *dialogue* = communication → *di* + *a* + *log* “two words” → “statements by two persons/parties” → “conversation between two persons”.

In addition to analysing the name itself, the article characterises its designate and discusses formal and semantic differences between the *nomen proprium* and *nomen appellativum* functions of DIALOGUE.

Keywords: dialogue, etymology, semantics, reinterpretation, axiology, *n. prioprium*, *n. appellativum*.

Słowa kluczowe: dialog, etymologia, semantyka, reinterpretacja, aksjologia, *n. prioprium*, *n. appellativum*.